BUXORO AMIRLIGIDA MAKTAB VA MADRASA TA'LIMINING IJTIMOIY-MADANIY TARIXI (XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHI)

Abdujabborov Shaxboz Achilovich
Magistr
e-mail: abdujabborovnavruz765@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisda ijtimoiy-madaniy tarix nuqtai nazaridan Buxoro amirligida XIX asr oxiri – XX asr boshida maktab va madrasa ta'limining tashkil etilishi, mazmuni va ijtimoiy vazifalari tahlil qilinadi. Amirlikning Rossiya imperiyasiga vassal bo'lib qolgan sharoitida an'anaviy ta'lim muassasalarining faoliyati, ularni moliyalashtirish manbalari va o'quv jarayonining o'ziga xos jihatlari yoritiladi. Tadqiqotda tarixiy-tahliliy, manbashunoslik va qiyosiy usullar qo'llanildi. Natijalar an'anaviy ta'lim tizimining yaxlit va barqaror bo'lganini, shu bilan birga uning ayrim kamchiliklari keyingi islohot urinishlariga zamin yaratganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Buxoro amirligi, ijtimoiy-madaniy tarix, maktab, madrasa, an'anaviy ta'lim, vaqf, mudarris

Abstract. This thesis analyzes, from the standpoint of social and cultural history, how school (maktab) and madrasa education was organized in the Emirate of Bukhara in the late 19th and early 20th centuries, along with its content and social functions. It examines how traditional educational institutions operated while the emirate was a vassal of the Russian Empire, how they were financed, and what distinguished their teaching practice. The study uses historical-analytical, source-based, and comparative methods. The findings suggest that the traditional system was coherent and stable, while some of its shortcomings laid the ground for later reform attempts.

Keywords: Emirate of Bukhara, social and cultural history, maktab, madrasa, traditional education, waqf, mudarris

Buxoro amirligi Mang'itlar sulolasi hukmronligi ostida 1785-yildan 1920-yilgacha mavjud bo'lgan, 1868-yildan esa Rossiya imperiyasiga vassal bog'liqlikda turgan davlat edi [1]. Buxoro shahri asrlar davomida Movarounnahrning yirik ilmiy va diniy markazlaridan biri hisoblangan, shu bois amirlik hududida ta'lim muassasalarining keng tarmog'i shakllangan. Biroq bu tizimning XIX asr oxiri – XX asr boshidagi holati, mazmuni va jamiyatdagi o'rni hali yetarli darajada o'rganilmagan; ayniqsa, mahalliy hujjatlar va xotira adabiyoti yaxlit tahlil etilmagan [2].

Tadqiqot ob'ekti — Buxoro amirligidagi maktab va madrasa tizimi, predmeti — uning tarixiy shakllanishi, moliyaviy asoslari va ijtimoiy vazifalari. Tadqiqotning maqsadi — Buxoro amirligida maktab va madrasa ta'limining tuzilishi, mazmuni va moliyaviy asoslarini aniqlash hamda uning ijtimoiy vazifalarini ochib berishdir. Ishda tarixiy-tahliliy, manbashunoslik va qiyosiy usullardan foydalanildi. Manba sifatida tarixiy asarlar, xotira adabiyoti va vaqfnomalar olinadi; ularni arxiv hujjatlari bilan solishtirish tadqiqotning keyingi bosqichi hisoblanadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ta'limning quyi bosqichini maktablar tashkil etgan; ular odatda mahalla masjidlarida yoki alohida xonalarda ish olib borgan. Bolalar avval harflarni o'rganib, so'ng "Haftyak", "Chor kitob" kabi diniy-axloqiy kitoblarni o'qigan, yuqori sinf o'quvchilari esa Hofiz, Navoiy, Fuzuliy kabi shoirlar asarlari bilan tanishgan. Saboq asosan yodlashga tayangan va har bir o'quvchiga alohida berilgan. Sadriddin Ayniyning "Esdaliklar" asarida maktab hayotining kundalik tafsilotlari, domla va o'quvchi munosabatlari jonli tasvirlangan [3].

Ta'limning yuqori bosqichi madrasalarda amalga oshirilgan. Madrasalarda arab tili grammatikasi (sarf va nahv), mantiq, fiqh, kalom, tafsir va hadis kabi fanlar o'qitilgan. Buxorodagi Mir Arab, Ko'kaldosh, Abdulazizxon kabi madrasalar nafaqat o'quv maskani, balki talabalar istiqomat qiladigan joy ham bo'lgan [2; 3]. Madrasalar faoliyati asosan vaqf daromadlari hisobidan ta'minlangan: mudarrislarning maoshi, talabalarning ta'minoti va binolarni ta'mirlash shu mablag'lardan qoplangan [2].

Madrasa ta'limi ijtimoiy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega bo'lgan: uning bitiruvchilari diniy muassasalarda, qozixonalarda va amirlik devonxonasida xizmat qilgan. Shu bilan birga, ta'lim mazmuni asosan diniy-sholastik bo'lib, tarix, geografiya, tabiiy va aniq fanlarga kam o'rin berilgan. Aynan shu holat XX asr boshida ta'limni yangilash haqidagi bahslarni kuchaytirgan [4].

Xulosa qilib aytganda, Buxoro amirligidagi an'anaviy maktab va madrasa tizimi o'z davri uchun yaxlit, moliyaviy jihatdan vaqfga tayangan va ijtimoiy kadrlar yetishtirishga xizmat qilgan tizim edi. Uning mazmuni va faoliyatini mahalliy arxiv hujjatlari, vaqfnomalar hamda xotira adabiyoti asosida yanada chuqur o'rganish ushbu davr tarixidagi bo'shliqlarni to'ldirishga yordam beradi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, ta'lim muassasalari amirlikning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy tarixi doirasida yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Becker, S. (1968). Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924. Cambridge, MA: Harvard University Press.
2. Sukhareva, O. A. (1966). Bukhara XIX – nachalo XX v. Moskva: Nauka.
3. Ayniy, S. Esdaliklar. Toshkent. [nashr ma'lumotlarini aniqlashtiring]
4. Khalid, A. (1998). The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. Berkeley: University of California Press.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.